

Kasvatus

Pääkirjoitus

Janne Varjo 391 Koulutuksen poliittinen maantiede
 – jotain uutta, jotain vanhaa...

Artikkeleita

- Jenni Alisaari – Leena Maria Heikkola 395 Kielellisesti vastuullista pedagogiikkaa ja oppilaan tukemista: Suomalaisen opettajien käsityksiä kielen merkityksestä opetuksessa
- Mira Kalalahti – Markku Jahnukainen 409 Koulutuspolun löytämistä ja sitoutumista
 – Joel Kivirauma – Janne Varjo –
 Tuomas Zacheus
 – Toisen asteen opintojen uudelleensuuntaaminen ja maahanmuutto-taustaisuus
- Anja Rantala – Tanja Vehkakoski 426 Vanhempien osallisuuden kuvaukset perusopetuksen vuosiluokkien 1–6 oppimissuunnitelmissa ja HOJKS-asiakirjoissa
- Mari Honko – Sanna Mustonen 439 Varhaista monikielisyttä tukemassa – Kielitietoiset toimintatavat varhaiskasvatuksessa
- Heidi Huilla – Sara Juvonen 455 ”Kerroin kyllä kerran, mutta ei paljon muuttanu mitään” – Kiusaamisesta kertomisen vaikeus koulun arjessa

- Saija Benjamin – Pia Koirikivi – 467 Lukiolaisnuorten käsityksiä oppilaitosten
Arniika Kuusisto roolista väkivaltaisen radikalisoitumisen
ennaltaehkäisyssä

Katsauksia

- Antti Moilanen 481 Luokkavaltuuston edellytykset ja
vaikutukset: Narratiivinen
kirjallisuuskatsaus

Puheenvuoroja

- Lotta Tikkanen 496 Koulun kehittämistyö voi tukea sekä
yhteisöllistä oppimista että jaksamista
- Antti Moilanen 501 Mitä on sivistys? Huomautuksia
Timo Miettisen kirjoitukseen
"Sivistysihanteen jäljillä"

Ajankohtaista • Tapahtumia • Puheenvuoro

- Mirjam Kalland – Iina Männikkö – 507 Miten ja mihin kestäväen kasvatuksen ja
Auli Toom kestävän tulevaisuuden rakentaminen
haastaa meitä kasvatustieteilijöitä?

Kirja-arviointeja

- Marjut Johansson – Soili Norro – 514 Kielipolitiikasta kielikoulutuspolitiikkaan:
Saara Hellström historia, tulevaisuus, ideologia
- Mikko Niemelä 518 Johdatus ilmiölähtöiseen oppimiseen
ja opetukseen
- Sanna Toiviainen 522 Kriittinen puheenvuoro nuoriso- ja
koulutustutkijoilta nuoruuden siirtymistä

English Summaries

526

Kirjoittajat

529

Koulutuksen poliittinen maantiede – jotain uutta, jotain vanhaa...

Suomalaista hyvinvointivaltiota on rakennettu toisen maailmansodan jälkeen tasa-arvoa ja yhdenvertaisuutta tuottavan koulutusjärjestelmän avulla: ihmisillä on päätetty olevan yhtäläinen ja subjektiivinen oikeus saada koulutusta. Viime vuosikymmeninä koulutuksen saavutettavuutta on tarkasteltu aikaisempaa laaja-alaisemmin: alueiden, yhteiskuntaluokan ja sukupuolen lisäksi myös maahanmuuttotaustaisuus, etnisyys, kieliryhmä, ikä sekä toimintarajoitteet ovat nousseet julkiseen keskusteluun koulutuksellisten oikeuksien määrittäjinä.

Koulutusmahdollisuuksien alueellinen tasa-arvo testataan viimeistään ensi vuosikymmenellä: tulevana vuosina väestö vääjäämättä vanhenee ja syntyvyys alenee koko maassa. Seurauksena kuntien ja maakuntien väestökehitys eriytyy. Harvaan asutuilla alueilla syntyy vain vähän lapsia suurten kaupunkien väestön samanaikaisesti kasvaessa. Syntyvyyden, kuolleisuuden ja muuttoliikkeen väestötieteessä paljon tutkittu yhteisvaikutus johtaa nuorten ikäluokkien pienenemiseen, ja vanhusväestön kasvaessa työikäisen väestön osuus pienenee suurimmassa osassa Suomea.

Koulutuksen poliittinen maantiede on kiehtonut minua jo pidemmän aikaa. Kirjoitin kymmenen vuotta sitten artikkelin¹, jossa totesin seuraavasti:

Kärjistetyksi ilmaistuna on tapahtunut jakautumista Suomeen, jossa vanhemmat voivat – ainakin periaatteessa – valita lapselleen koulun useamman mahdollisen vaihtoehdon väliltä saman kunnan alueelta, ja jossa koulut kilpailevat parhaiksi arvioimistaan oppilaista ja näihin liittyvistä resursseista; sekä Suomeen, jossa kouluvalintaan liittyviä realistisia valinnanmahdollisuuksia ei – harvaanasutuilla alueilta pois muuttamisen lisäksi – ole olemassa ja jossa koulut kilvoittelevat lähinnä toimintansa jatkamisen oikeutuksesta.

Vuonna 2011 (muistaakseni) kuvittelin käsitteleväni täysin uniikkia ja akuuttia yhteiskunnallista ongelmaa. Laskin tuolloin, että 1990-luvun lamavuosista lähtien Suomessa reilut 80 peruskoulua on sulkenut ovensa pysyvästi joka kevät – sama tasainen tahti on muuten jatkunut edelleen läpi 2010-luvun.

Kymmenen vuoden takainen nuorempi ja kokemattomampi tieteentekijä ei vielä osannut hahmottaa 1960-lukua suomalaisen kouluverkon maantieteellisen laajenemisen lakipisteenä – sekä nykykielellä ilmaistuna ensimmäisenä ”kouluverkkoselvitysten” vuosikymmenenä. Tuolloin suurten ikäluokkien kasvu ohi oppivelvollisuusiästä, syntyvyyden lasku, maatalouden ja maaseudun rakennemuutokset, teollistuminen, maaltamuutto sekä kaupungistuminen johtivat oppilasmäärän laskuun, pienten kyläkoulujen massasulkemiseen sekä uusien koulurakennusten rakentamiseen kasvukeskuksiin.

Seurasinkin loppukevällä 2020 suurella mielenkiinnolla kahta tutkimushanketta: Kuntaliiton Koulutus palveluna – koulutuksen saatavuus ja saavutettavuus erilaistuvissa kunnissa -tutkimusta sekä Suomen itsenäisyyden juhlarahasto Sitran Mille väestölle? Ikäryhmäkohtaiset ja alueelliset väestöennusteet sekä uusien opiskelijoiden määrien ennuste kaikilla koulutusasteilla Suomessa 2018–2040 -hanketta. Paatuneena ”valtioviisaana kannunvalajana”² rohkenkin ounastella, että koulutuksen saavutettavuus – erityisesti poliittisen maantieteen kysymyksenä – nousee ensi vuoden huhtikuun kuntavaalien kuumimpien koulutuspoliittisten teemojen joukkoon.

Perusteet tälle väitteelle ovat kovin ilmeisiä. Väkiluvun muutos kunnittain on erittäin merkittävä – ainoastaan kasvukeskukset sekä niiden välitön ympäristö kehittyvät uusimmassa Tilastokeskuksen väestöennusteessa positiivisesti. Kuntia, joissa väkiluku ei vuoteen 2040 mennessä vähene, on ainoastaan 52 kappaletta! Ajanjaksona 2019–2035 Manner-Suomessa 16–18-vuotiaiden määrä vähenee 12 prosenttia, ja kasvua on ainoastaan Suupohjan rannikkoseudulla sekä pääkaupunkiseudulla.

Koulutusasteittain tarkasteltuna 2020-luvulla peruskoulutuksen järjestämisen tarve vähenee voimakkaasti lähes kaikissa kunnissa; ainoastaan suurimmissa kaupungeissa tarve järjestää peruskoulutusta kasvaa lähivuosikymmeninä. Suurimmassa osassa kunnista peruskoululaisten määrä supistuu yli neljänneksellä, ja joissakin kunnissa alakoulun aloittaa vuonna 2030 jopa yli puolet nykyistä pienempi ikäluokka.

Tällä hetkellä Suomessa on noin 2 300 peruskoulua. Opetushallituksen laskelman mukaan vuonna 2030 niitä on jäljellä enää 1 600 – lähes kolmannes vähemmän kuin nyt. Vuoteen 2040 mennessä kouluverkko olisi harventunut entisestään; jäljellä olisi enää vajaat 1 300 peruskoulua – melkein puolet vähemmän kuin nyt.

Kunnalla ei ole lakiin perustuvaa velvollisuutta järjestää toisen asteen koulutusta. Sillä on kuitenkin opetus- ja kulttuuritoimen rahoituksesta annettuun lakiin perustuva velvollisuus osallistua lukio- ja ammatillisen koulutuksen kustannuksiin kunnan rahoitusosuuden mukaisesti. Maaseutumaisissa kunnissa ja seutukaupunkien läheisyydessä toisen asteen koulutuksen tarve vähenee 2020-luvulla; 2030-luvun aikana toisen asteen koulutuksen tarve vähenee yleisesti ikäluokkien supistuessa, suhteellisesti eniten pienissä maaseutumaisissa seutukunnissa tai seutukaupunkien ympärille rakentuneilla seuduilla. Ikäluokkien supistuminen vahvistanee vääjäämättä muuttotappioita erityisesti näillä alueilla.

Tilastokeskuksen tietojen mukaan toisen asteen koulutus on tällä hetkellä keskittynyt vahvasti kasvu- ja maakuntakeskuksiin sekä osittain suurimpiin seutukeskuksiin. Erityisesti ammatillinen peruskoulutus on keskittynyt: tällä hetkellä 178 kunnalla ei ole ainuttakaan ammatillisen peruskoulutuksen toimipistettä. Kuntaliiton mukaan keskittämisestä huolimatta tulevaisuuden ammatillisen koulutuksen toimipisteverkostoa on väestökehityksen näkökulmasta todennäköisesti tarkasteltava uudelleen. Lukiokoulutus ei ole yhtä keskittynyttä kuin ammatillinen koulutus: ainoastaan 85 kunnassa ei ole lukiota. Tästä huolimatta Kuntaliiton mukaan väestökehityksen perusteella näinkään tiheä lukioverkko ei vaikuta todennäköiseltä tulevaisuudessa.

Sitran raportin mukaan maakuntatasolla korkea-asteen koulutuksen tarve kasvaa maltillisesti 2020-luvun aikana. Ammattikorkea- ja yliopistokoulutuksen tarve kasvaa vuosien 2018–2030 aikana ainoastaan Uudellamaalla, Pirkanmaalla sekä Pohjois-Pohjanmaalla. Muissa maakunnissa tarve vähenee, erityisesti korkeakoulutuksen tarjonnaltaan pienemmissä maakunnissa. Vaihtelu on kuitenkin suurta maakuntien välillä. Korkea-asteen koulutuksen tarve vähenee voimakkaasti lähinnä maakunnissa, joissa väestönkehitys on huomattavan negatiivinen ja korkea-asteen koulutuksen vetovoima heikko, esimerkiksi Satakunnassa, Etelä-Savossa ja Kainuussa.

On kuitenkin syytä muistaa, että kysymys ei kuitenkaan ole ainoastaan syntyvyyden, kuolleisuuden ja muuttoliikkeen vääjäämättömästä ja vaihtoehdottomasta yhteisvaikutuksesta – kyse on myös koulutus- ja yhteiskuntapolitiikasta. Kuntien valtionosuusrahoitusta vähennettiin toistuvasti vuosina 2012–2019. Leikkaukset ovat vaikuttaneet merkittävästi myös koulutuspalvelujen rahoituksen tasoon: niin valtiovarainministeriön hallinnoimien kunnan peruspalvelujen valtionosuus kuin opetus- ja kulttuuriministeriön hallinnonalan koulutukseen kohdennettava valtionosuusrahoitus ovat pienentyneet huomattavasti 2010-luvulla. Ammatillisen koulutuksen reformin yhteydessä toteutetut yli 200 miljoonan euron leikkaukset sekä lukiokoulutukseen, vapaaseen sivistystyöhön että myös esi- ja perusopetukseen, useita vuosia kestänyt valtionosuusrahoituksen indeksikorotuksen jäädyttäminen ja kilpailukykysovimuksen vaikutus valtionosuusrahoitusta alentavana ovat rasittaneet kuntataloutta.

Valtionosuusrahoituksen vähenemistä on yritetty paikata hankerahoituksella. Hankerahoitus ei välttämättä koulutuksen järjestäjän näkökulmasta kuitenkaan suuntaa resursseja tarkoituksenmukaisesti, ja lisäksi hakemusten kirjoittaminen on kuormittavaa. Kuntiin kohdistuneiden säästötoimenpiteiden yhteisvaikutus onkin rajoittanut toimintamahdollisuuksia perusopetuksen kaltaisten kunnallisten peruspalveluiden järjestämisessä.

Ongelmaan ei ole luvassa mitään ”luonnollista” ratkaisua: oppilas- ja opiskelijamäärän laskusta ei ole odotettavissa helpotusta kuntien talousahdinkoon. Lasku ei sopeuta kuntien taloutta suoraviivaisen rakenteellisista syistä: koulut ja oppilaitokset ovat jo olemassa, eivätkä oppilas- ja opiskelijamäärän muutokset heijastu suoraan kustannusrakenteeseen. Myös koulurakennusten kunto on otettava huomioon: esimerkiksi jos saman kunnan useammassa koulurakennuksessa on paljon korjausvelkaa, voi vanhojen ja pienten rakennusten korjaamisen sijaan olla järkevämpää rakentaa yksi uusi, isompi koulu.

Koulutuksen poliittisella maantieteellä on myös subjektiivinen – eletty, koettu – ulottuvuutensa: Ville Pöysän, Mari Käyhkön ja Päivi Armilan³ mukaan asuinpaikkaan ja koulutukselliseen eriarvoisuuteen liittyvä tutkimus on keskittynyt ennen kaikkea isojen kaupunkien sisäiseen eriytymiseen sekä eriarvoistumiseen eri asuinalueiden kesken. Keskustelusta on puuttunut kokonaan toisen tyyppinen välimatkoihin liittyvä tarkastelu: minkälaiset arkiset, konkreettiset mahdollisuudet kaupunkikeskuksista kaukana sijaitsevien alueiden nuorilla on liikkua koulutusmarkkinoilla ja tehdä mielekkäitä koulutusvalintoja?

Kun toisen asteen oppilaitoksia suljetaan, opiskelumahdollisuudet siirtyvät yhä kauemmaksi nuorten kotipaikoilta. Pitkät välimatkat lisäävät koulutuksellista eriarvoisuutta, sillä ne vähentävät nuorten valinnanmahdollisuuksia, tekevät koulupäivistä raskaampia ja sitovat nuorten valinnat entistä tiukemmin vanhempien taloudellisiin resursseihin. (Pöysä, Käyhkö & Armila 2018.)

Vuoden 2017 Nuorisobarometrin⁴ tuloksissa toisen asteen koulutuksen keskeyttäjiä seitsemän prosenttia katsoi keskeyttämisen syyksi liian pitkän koulumatkan ja kymmenen prosenttia rahan puutteen. Taloudelliset ja maantieteelliset syyt kietoutuvat yhteen nuorten elämäntilanteissa: rahan puute estää pitkästä koulumatkasta syntyvien arkisten hankaluuksien selättämisen. Monen nuoren koulumatkasta on tullut koulutusverkoston harvennuttua niin pitkä, ettei sitä kykene taistamaan päivittäin. Seurauksena on pakotettu valinta tuttuun ja turvalliseen elämäntilanteeseen jäämisen ja pois lähtemisen, opiskelija-asuntolaan muuttamisen, välillä.

Lopuksi: vaikka koulujen lakkauttamisesta päättävät kunnat itsehallintonsa oikeuttamina, on suomalaisen kouluverkon laajuus myös kansallinen kysymys, kuten opetusneuvos Leena

Nissilä totesi elokuussa Helsingin Sanomissa⁵. Olen samaa mieltä. Toistaiseksi kysymys kansallisesta koulutusverkosta ei ole kuitenkaan politisoitunut – muuttunut poliittiseksi – koulutuspoliittisessa keskustelussa.

Janne Varjo

Viitteet

¹ Varjo, J. 2011. Koulupiirien valtiollinen regulaatio / deregulaatio koulutuksen ohjausmekanismeina. *Kasvatus & Aika* 5 (1), 79–113.

² Viitataan Ludvig Holbergin (1684–1754) komediaan *Valtioviihas kannunvalaja* (suom. 1966). Näytelmässä esiintyy kannunvalaja-Herman, joka ottaa kärkkäästi kantaa poliittisiin asioihin, vaikkei niistä juuri mitään ymmärräkään.

³ Pöysä, V., Käyhkö, M. & Armila, P. 2018. Kauas koulut karkaavat – pitkät välimatkat lisäävät koulutuksellista eriarvoisuutta. *ILMIÖ* 24.8.2018. <https://ilmiomedia.fi/yleinen/kauas-koulut-karkaavat-pitkat-valimatkat-lisaavat-koulutuksen-eriarvoisuutta/>.

⁴ Pekkarinen, E. & Myllyniemi, S. (toim.) 2018. *Opin polut ja pientareet: Nuorisobarometri 2017*. Valtion nuorisoneuvoston julkaisuja 58; Nuorisotutkimusverkosto & Nuorisotutkimusseura, julkaisuja 200. Helsinki: Valtion nuorisoneuvosto.

⁵ Härkönen, A. 2020. Koulukato jatkuu hurjana, ja yhä useammassa kunnassa on enää yksi suuri peruskoulu – Miten koulujen kasvu vaikuttaa koronaviruksen leviämiseen? *Helsingin Sanomat* 5.8.2020, Koulu.